

Sabina Olszyk

Vox populi vox Dei.

Teoria populizmu politycznego

Definicja populizmu

Populizm jest jednym z najtrudniejszych do zdefiniowania zjawisk politycznych zachodzących we współczesnym świecie. Utożsamia się go zwykle z wyjściem naprzeciw oczekiwaniom dużych grup społecznych, przy pomocy stosowania prostych recept, obietnic rozwiązania istotnych problemów małym kosztem i w krótkim czasie¹. Etymologicznie populizm wywodzi się od łacińskiego słowa *populus* – lud. Dla dokładniejszego wyjaśnienia terminu należy odnieść się także do innych pojęć, jak *popularis* (dotyczący ludu, przychylny ludowi, demagogiczny, krajowy), *popularitas*, *popularitatis* (schlebienie ludowi w celu uzyskania popularności). Lud w tym znaczeniu to społeczeństwo, pewna solidarystyczna wspólnota zespolona więzami emocjonalnymi, których podstawą może być jedność losów historycznych lub też podobieństwo doraźnych warunków życiowych. Ważne jest wynikające z tych czynników podobieństwo celów politycznych i ekonomicznych, które przełamuje różnicowanie klasowe i buduje szerszą wspólnotę. Społeczeństwo populistyczne jest jednolite, unika wartościowania swoich członków, wprowadzania podziałów pionowych bądź poziomych, także otwarte jest dla każdego, kto nie jest zadowolony ze swojego losu, kto kontestuje istniejący stan rzeczy i jest gotowy stać się częścią monolitu, jakim staje się populistyczny lud. Jest więc z jednej strony jednolitą siłą, a z drugiej niejednorodnym konglomeratem grup zawodowych, warstwowych, klasowych i wyznaniowych. Ma to swoje konsekwencje dla sposobu kierowania ruchami populistycznymi i dla ich trwałości, dla warunków, jakie należy stworzyć, by tak zróżnicowana siła przetrwała². Ponadto termin lud oznacza często ludność niskiego pochodzenia, zwykle wywodzącą się ze wsi, utrzymującą się z własnej pracy i to powoduje, iż jest on społecznie

¹ J. Dzwonczyk, *Populistyczne tendencje w społeczeństwie postsocjalistycznym (na przykładzie Polski)*, Toruń 2000, s. 7.

² W. Kopaliński, *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych*, Warszawa 1994, s. 884.

usytuowany na przeciwnym biegunie w stosunku do ludności ekonomicznie uprzywilejowanej oraz elit rządzących.

Dokonując przeglądu poszczególnych definicji populizmu, rozpocząć należy od T.S. Di Tella (1965), który rozumie populizm jako ruch polityczny, wywołany niezadowolaniem elit, pobudzeniem mas i takim stanem emocjonalnym, który ułatwia nawiązanie więzi między przywódcą a jego zwolennikami. Cechą charakterystyczną takiego ruchu jest popieranie go przez wiejski i miejski proletariat, będący jedynie wykonawcą zamierzeń przywódcy wywodzącego się ze społecznych wyżyn³. Zdaniem G.A. O'Donnella (1973) populizm to taki rodzaj doktryny, który oparty jest na wieloklasowej koalicji interesów wielkomiejsko-przemysłowych, na sektorze publicznym oraz promowaniu początkowej fazy uprzemysłowienia, zorientowanej wokół produkcji dóbr konsumpcyjnych⁴. Roman Tokarczyk (1984) natomiast zjawisko populizmu traktuje jako formę myśli politycznych i ruchów, w których przywódcy zabiegają o popularność wśród ludu. Jest to więc zbliżenie ludu do władcy, często o cechach dyktatorskich, w celu manipulowania masami, nierzadko za pomocą demagogii. W takiej sytuacji znajdują wyraz postawy antyinteligentkie i emocjonalne, wyrażające tęsknotę za prostymi rozwiązaniami trudnych problemów⁵. Określenia populizmu jako ogółu ruchów i tendencji, wyrażających dążenie do mobilizacji mas pracujących w imię narodowej niezawisłości, sprawiedliwości socjalnej i społeczno-gospodarczego postępu, używa J. Wiatr. Według niego ruchy te dążą do zniesienia imperialistycznej zależności i zapewnienia krajowi samodzielnego rozwoju⁶. Słownik oksfordzki (1988) definiuje populizm jako rządy lub politykę odwołującą się do resentymentów i obaw społecznych. Dotyczy to takich ruchów społecznych, których przywódcy zabiegają o popularność w społeczeństwie w celu manipulowania nim i prowadzenia ku celom mglistym, choć atrakcyjnie sformułowanym⁷.

Nie sposób wymienić wszystkich definicji populizmu z uwagi na ich mnogość, można natomiast wyodrębnić grupę cech, które szczegółowo oddają jego istotę i charakter.

Istota, cechy i fazy populizmu

Źródłem populizmu należy upatrywać w społeczeństwie. Rozwojowi tego zjawiska sprzyja pewna określona sytuacja, której zaistnienie zależy od tego, jak poszczególne segmenty struktury społecznej postrzegają swoje położenie społeczno-ekonomicz-

³ Zob. J. Dzwonczyk, *Populistyczne tendencje...*, s. 10.

⁴ Zob. M. Marczevska-Rytko, *Populizm. Teoria i praktyka polityczna*, Lublin 1995, s. 16.

⁵ Zob. tamże, s. 20.

⁶ Tamże.

⁷ Tamże.

ne. Populizm wyrasta tam, gdzie chwieją się tradycyjne systemy wartości, następują gwałtowne zmiany degradujące całe grupy społeczne, gdzie wyraźnie widać niewydolność tradycyjnego systemu partyjnego coraz bardziej wyalienowanego, skorumpowanego i coraz mniej skutecznego w rozwiązywaniu problemów. Powstaje, kiedy różne tłumione potrzeby, pochodzące z odmiennych sfer życia społeczno-politycznego, uzyskują jedną platformę i zostają zebrane pod egidą jednej powszechnej tożsamości zbiorowej. Zasadniczym elementem retoryki populistycznej jest negacja, czyli opozycyjność wobec istniejącego stanu rzeczy, mobilizowanie uboższych warstw społecznych przeciw instytucjom państwa. Ruchy populistyczne podsycając mniej lub bardziej irracjonalne lęki, stają się gwarancją bezpiecznego przejścia przez momenty kryzysowe i lansują się jako jedyny skuteczny sposób na zaspokojenie potrzeb mas. Populizm odnosi się do heterogenicznych koalicji społecznych, złożonych z ludzi wywodzących się z warstw wyższych, średnich i niższych, zorientowanych szczególnie na klasę robotniczą. Oblicze populizmu jako reformatorskiego nurtu polityki promuje rozwój, wyklucza jednak możliwość konfliktu klasowego i dąży do integracji narodowej⁸.

Cechą charakterystyczną dla wszystkich ruchów populistycznych jest wspomniane wyżej niezadowolenie, które stanowi spoiwo dla ich dalszej aktywności, a w połączeniu z przekonaniem o nieomyślności ludu jest punktem wyjścia dla podziału świata na „nas” – uciskanych, zaniedbanych i „innych”, którzy sprawują władzę polityczną czy ekonomiczną, którzy należą do „elit”. Te ostatnie skupiają tych, którzy mają coś, czego lud nie ma, w zależności od tego, na czym ogniskuje się uwaga ruchu, jest to władza, pieniądze lub wykształcenie. „Antyelitaryzm” populizmu wynika z kreowania dychotomicznego obrazu rzeczywistości, w której państwo, partie i inne siły polityczne są postrzegane jako czynniki destrukcyjne („kto nie jest z nami jest przeciw nam”), a idealizowany lud jest ostoją podstawowych wartości. Stąd częste wśród ruchów populistycznych odwoływanie się do sfery moralności i ocenianie swych adwersarzy w kategoriach etycznych⁹. Populizm kreuje stereotyp człowieka z ludu – prostego, zwykłego, religijnego, pracującego, a odrzuca wzory człowieka należącego do jakichkolwiek elit intelektualnych. Lud uważany jest za jedyną zdrową moralnie część społeczeństwa, której interesy są niesłusznie pomijane, a nawet blokowane¹⁰, upatruje się w nim źródła cnót i ogólnonarodowych wartości, wyrosłych z rodzimej kultury ludowej. Wobec tego w populistycznej tradycji większość (lud) jest bliższa odkryciu prawdziwych wartości, ideałów i celów społecznych, często mówi się tu o instynkcie mas, o woli społeczeństwa.

Idealem populistycznej wizji świata jest niewielka wspólnota oparta na braterstwie i solidaryzmie. W związku z tym, że siły społeczne populizmu stanowią niejednorodny wewnętrznie konglomerat, a to powoduje duże zróżnicowanie przekonań politycznych i oczekiwań socjalnych, dla okiełznania tego wielowarstwowego ludu

⁸ Tamże, s. 21–22.

⁹ K. Wojtas, *Populizm*, www.omp.org.pl/wojtas.htm, 01.12.2004.

¹⁰ J. Dzwonczyk, *Populistyczne tendencje...*, s. 18.

wytwarza się zapotrzebowanie na silną osobowość przywódczą, która kieruje agresję ludu ku bardziej wyobrażonym niż rzeczywistym wrogom¹¹. Lider jest najważniejszym spoiwem ruchu populistycznego, a także stanowi uosobienie woli ludu, dlatego obdarzony jest darem demagogicznego trybuna nawiązującego kontakt z ludem w celu natychmiastowego rozwiązania wszelkich dręczących go problemów. Taki „ojciec narodu” istnieje tylko dzięki aprobowaniu go przez populistyczny lud, dlatego też schlebia masom, składając im nierealne obietnice dotyczące zwykle radykalnej poprawy warunków życia, w krótkim czasie i małym kosztem¹².

Następnym elementem populistycznej wizji świata jest idea państwa oraz idea gospodarki. Wszelkie instytucje państwowe uznawane są za komórki wrogie ludowi, mogą stanowić jedynie dodatek do przywódcy, który posiada pełnię władzy. Antyinstytucjonalizm przejawia się głównie w niechęci do partii politycznych oraz innych instytucji pośredniczących w relacjach między ludem a władzą, tym pośrednikiem może być tylko charyzmatyczny lider. Przejawia się także w kwestionowaniu większości ustabilizowanych procedur i instytucji demokracji, a jeszcze bardziej krytycznie odnosi się do konstytucyjnych gwarantów ładu społeczno-politycznego nie pochodzących z demokratycznego wyboru, takich jak Bank Centralny czy Trybunał Konstytucyjny¹³. Głównym celem gospodarowania w populizmie jest sprawiedliwy podział dóbr w społeczeństwie oraz zachowanie tradycyjnych wzorów gospodarki wiejskiej, a nieufność wobec nowoczesnych technologii i wielkiego przemysłu¹⁴.

Ponadto czynnikiem charakterystycznym dla populizmu jest koncepcja „zmiany” rzeczywistości, w której funkcjonują niezadowolone grupy, postrzegana jako droga szybkiego wyjścia z obecnego zacofania i wejścia na drogę rozwoju społeczno-gospodarczego. Elementem wyróżniającym populistyczne tendencje jest prostota proponowanych rozwiązań, nie uwzględniająca całościowej analizy ich konsekwencji, a także śmiała dekonstrukcja istniejącego porządku; „zburzyć i zbudować od nowa”, bez poszanowania dla istniejących reguł i procedur. Najważniejszy jest doraźny cel – spełnić oczekiwania ludu, dać mu to, czego pragnie. Populizm w swych wizjach przebudowy jest niezwykle optymistyczny i utopijny, stan, do którego chce doprowadzić, ma być gwarancją powszechnego dobrobytu i wyrównania poziomu życia.

W celu podniesienia wiarygodności dla proponowanych rozwiązań populisci kreują często wroga publicznego. Znalezienie wroga pozwala wskazać masom, dlaczego ich położenie jest tak złe, ukierunkować negatywne emocje mas poprzez znalezienie „kozła ofiarnego”¹⁵. W zależności od realiów danej przestrzeni politycznej są to mniejszości narodowe, imigranci czy też międzynarodowa finansjera, postrzegane stereotypowo lub też obarczane atrybutami siły zagrażającej reprezentowanej większości. Zakodowanie w świadomości ludu istnienia takiej grupy, instytucji lub zjawi-

¹¹ R. Tokarczyk, *Współczesne doktryny polityczne*, Kraków 1999, s. 544–545.

¹² M. Marczevska-Rytko, *Populizm...*, s. 26.

¹³ R. Markowski, *Populizm a demokracja*, Warszawa 2004, s. 6.

¹⁴ R. Tokarczyk, *Współczesne doktryny polityczne*, Kraków 1999, s. 548.

¹⁵ J. Dźwończyk, *Populistyczne tendencje...*, s. 25.

ska, wzmacnia jego spójność, przywódcom ruchu daje wygodne argumenty, tłumaczące ewentualne niepowodzenia w realizacji planu zmian¹⁶. Projektowanie zmiany odbywa się za pomocą charakterystycznego języka – cechuje go prostota i zwięzłość – łatwe rozwiązania podane są w nieskomplikowanej formie. Wystarczy więc prosta diagnoza rzeczywistości (np. „wszyscy politycy to złodzieje”) i nazwanie środka zaradczego, by stworzyć program populistyczny.

Populizm, jako pewien ruch polityczny, składa się z kilku etapów, faz. Pierwsza z nich to faza pierwotna – kiedy społeczeństwo uświadamia sobie istnienie pewnych niezaspokojonych potrzeb, w sposób naturalny wyłaniają się postulaty i żądania ich zaspokojenia. Niezadowolone społeczeństwo wybiera zwykle spośród siebie charyzmatyczną jednostkę, obdarzoną powszechnym autorytetem jako reprezentanta swoich interesów na forum publicznym. Taki ruch stanowi pierwszy i najsilniejszy etap udziału mas w życiu społeczno-politycznym o szerokim maksymalizmie programowym. W przypadku zwycięstwa ruchu następuje kolejna faza, która charakteryzuje się umiarkowaniem programowym w wyniku konieczności przejścia odpowiedzialności za społeczeństwo i państwo. Wówczas okazuje się, iż pełna realizacja wcześniejszych obietnic jest niemożliwa ze względu na ich wygórowanie, a nawet sprzeczność ze sobą. Wobec tego na łonie ruchu wzmagają się tarcia między tendencją przechowania zgromadzonego potencjału i ponowienia ataku w sprzyjających okolicznościach a tendencją realizacji minimum programowego. W przypadku zwycięstwa te skłonności do mitów i demagogii przekształcają się i słabną pod naporem realiów, w przypadku porażki przejawiają zdumiewającą trwałość. Ostatnim etapem rozwoju ruchu populistycznego jest faza krystalizacji – charakteryzuje się ona mglistością programową, skłonnością do posługiwania się utopią i demagogią, przewagą mitów nad założeniami racjonalnymi oraz akcentowaniem symboli¹⁷. Tarcia między władzą a społeczeństwem powstałe w fazie krystalizacji powodują że rośnie niezadowolenie społeczne, rodzą się nowe potrzeby i powstaje nowa sytuacja kryzysowa. Znow wyłaniają się nowe postulaty i żądania społeczne, znów pojawia charyzmatyczny przywódca będący rzecznikiem pokrzywdzonych, który zmobilizuje masy i doprowadzi do odrodzenia się ruchu populistycznego.

Kryteria podziału i rodzaje populizmu

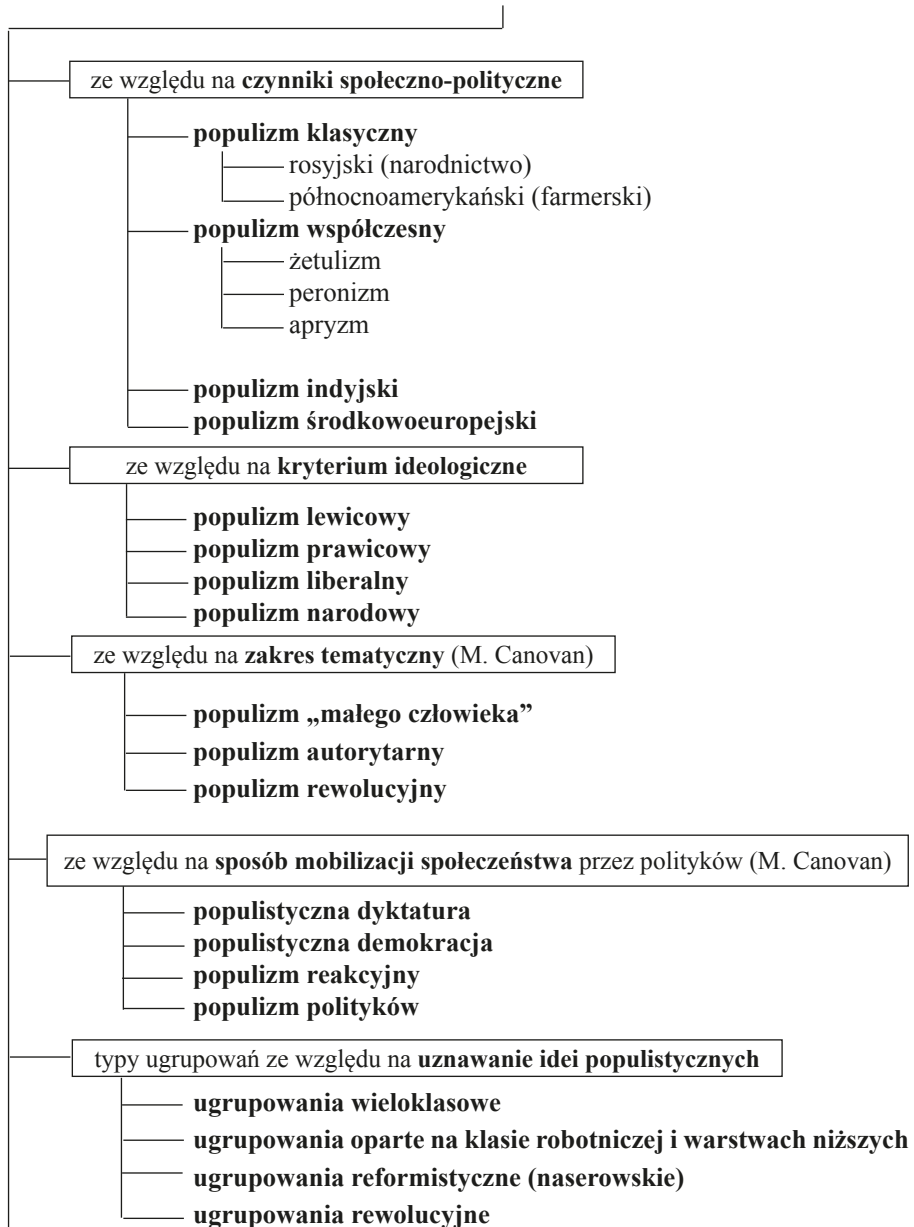
Trudności ze zdefiniowaniem populizmu jako zjawiska politycznego zachodzącego we współczesnym świecie wynikają głównie z faktu, że rodził się on na kilku kontynentach prawie równolegle i zawierał odmienne treści, stanowiące podstawę dla kreacji postulatów.

W wyniku badań nad zjawiskiem populizmu wyodrębniono różne jego typy w zależności od przyjętych kryteriów podziału, które przedstawia ryc. 1.

¹⁶ K. Wojtas, *Populizm*, www.omp.org.pl/wojtas.htm, 01.12.2004.

¹⁷ M. Marczevska-Rytko, *Populizm...*, s. 168.

RODZAJE POPULIZMU

Źródło: Opracowanie własne

Ryc. 1. Rodzaje ruchów populistycznych według kryteriów podziału

Zaliczany do typu klasycznego populizm rosyjski ukształtował się najwcześniej, bo w XIX wieku pod nazwą narodnictwo (ros. *narod* – lud). Trzon ruchu stanowiły hasła pokory elit wobec mas ludowych, odrzucenia zachodnich wzorów kulturowych na rzecz tradycji rodzimej. Za propagatora idei populistycznej uważa się Aleksandra Hercena, a kontynuatorami jego myśli byli m.in. Mikołaj Czernyszewski oraz Michał Bakunin, którzy idealizując chłopstwo rosyjskie, wierzyli, że socjalistyczna wizja społecznej harmonii zakorzeniona jest w tradycji wsi rosyjskiej.

Populizm północnoamerykański rozwinął się w Stanach Zjednoczonych w ostatnim dziesięcioleciu XIX wieku i początkowo nawiązywał do amerykańskiego agraryzmu wyrażającego interesy ekonomiczne farmerów. Amerykański populizm przeciwstawiał farmerskie masy ludowe warstwie ludzi bogatych, finansistom (tzw. plutokratom). Idealizowani farmerzy, zgodnie z tą ideą, mieliby przebudować ustrój państwa w drodze referendalnych rządów ludu i dla ludu, a celem byłoby stworzenie profarmerskiej polityki gospodarczej, kontrolowanej przez państwo¹⁸.

Cechą wspólną klasycznego populizmu rosyjskiego i północnoamerykańskiego jest niewątpliwie fakt, iż obydwie te ruchy koncentrowały się wokół problemów ekonomicznych ludności wiejskiej (chłopi i farmerzy). Jednak rozwiązania problemów społecznych i ekonomicznych populizm amerykański upatrywał w interwencjonizmie państwowym, w przeciwieństwie do rosyjskiego, który odrzucał instytucje państwa, pokładając nadzieje rozwiązywania problemów w ludzie.

Do populizmu współczesnego zaliczyć należy przede wszystkim populizm latynoamerykański (żetulizm, peronizm, apryzm) oraz populizm indyjski i środkowo-europejski.

Latynoamerykański populizm skoncentrowany był głównie na miejskim proletariacie i dotyczył przechodzenia krajów Ameryki Łacińskiej z grupy społeczeństw tradycyjnych (rolniczych) do urbanizujących się i uprzemysławiających się społeczeństw XX wieku. Charakterystycznym dla niego było dążenie do nacjonalizacji niektórych dziedzin gospodarki oraz reformy polityki społecznej¹⁹. Jedną z najpopularniejszych odmian populizmu południowoamerykańskiego był tzw. żetulizm, który ukształtował się w Brazylii w latach 60., a nazwa pochodzi od jego twórcy prezydenta Getulio Vargasa. Charakteryzował się istnieniem władzy autorytarnej oraz daleko posuniętego interwencjonizmu państwowego. O sile żetulizmu decydowała w znacznej mierze umiejętność balansowania jego przywódców między ustępstwami socjalnymi i gospodarczymi na rzecz mas ludowych a interesami klas wyższych. Peronizm to ruch rozwijający się w Argentynie za sprawą prezydenta Juana Domingo Perona w latach 50. Roztaczał wizję sprawiedliwego ustroju społecznego (tzw. justycjalizm) opartego na hasłach sprawiedliwości społecznej, ekonomicznej niezależności oraz zachowania suwerenności politycznej. Nośnikiem idei populistycznych na gruncie Peru był natomiast sojusz polityczny Alianza Popular Revolucionaria Americana (APRA), od którego początek bierze populizm peruwiański, zwany apryzmem, a jego twórcą

¹⁸ R. Tokarczyk, *Współczesne doktryny...*, s. 552.

¹⁹ J. Dzwonczyk, *Populistyczne tendencje...*, s. 14.

był Victor Raul Haya de la Torre²⁰. Koncentrował się on na zwalczaniu pozostałości feudalizmu jak i wpływów imperializmu, głosił idee suwerenności kraju, udoskonalenia struktur państwowych i podniesienia poziomu moralności w życiu publicznym.

Elementem wspólnym łączącym populizm północnoamerykański i latynoamerykański jest uznanie interwencji państwa za antidotum na trudne problemy społeczne, niechęć do partii politycznych i zrzucanie winy za trudną sytuację w kraju na czynniki zewnętrzne²¹ oraz działalność silnych, charyzmatycznych przywódców. Jednak istnieją też elementy różnicujące te dwa rodzaje populizmu, przede wszystkim populizm w Stanach Zjednoczonych był ruchem agrarnym i farmerskim, natomiast żetulizm i peronizm zorientowane były w kierunku proletariatu miejskiego, a ich celem była szybka urbanizacja i industrializacja. Ponadto populizm w Ameryce Południowej był mniej demokratyczny niż północnoamerykański, sprawowano tutaj rządy autorytarne często oparte na dyktaturze wojskowej.

Współczesny populizm indyjski, którego głównymi wyrazicielami byli Mahatma Gandhi, Jawahrlal Nehru oraz Indira Gandhi, stanowił próbę zrównoważenia stosunku między szacunkiem dla długotrwałej tradycji hinduskiej a koniecznością wprowadzenia procesów modernizacyjnych wymuszanych kontaktami z innymi krajami²². Populizm indyjski wyrażał ideę zjednoczenie całych indyjskich mas ludowych w ramach państwa narodowego, co w Indiach było bardzo trudne ze względu na ogromne zróżnicowane etniczne i wyznaniowe. Wizja organizacji społeczeństwa niepodległych Indii opierać się miała na zasadzie panczajatu, czyli samorządu wiejskiego²³. Populiści indyjscy starali się prowadzić politykę ogólnonarodową, zaspokajającą w miarę możliwości interesy ludności całego kraju.

Ze względu na kryterium społeczno-polityczne w obrębie populizmu współczesnego wyróżnić należy również populizm środkowoeuropejski, z którego początek bierze także populizm polski. Jest on nierozzerwalnie związany z ideami rosyjskiego narodnictwa, ale także z obecnymi w XX wieku ideami nacjonalizmu, faszyzmu i komunizmu w Europie Środkowej (rola przywódcy, rola mas, koncepcja państwa, sposoby prowadzenia kampanii wyborczej). Populizm środkowoeuropejski występuje m.in. w Polsce, Rumunii, Bułgarii, Jugosławii, na Węgrzech i w Czechosłowacji, które to państwa z uwagi na przewagę ludności rolniczej zmagają się z problemami chłopów oczekujących na redystrybucję ziemi uprawnej, będącej w rękach obszarników²⁴. Z tej sprzeczności interesów narodził się ruch ludowy broniący interesów ludności rolniczej. Ludowi przywódcy, upatrując w chłopach główną siłę narodową, wykorzystywali populistyczną retorykę, symbole i kulturę ludową, podkreślali ogólnonarodowe znaczenie wartości ludu oraz funkcjonowanie społeczeństwa i państwa według wartości typowych dla wspólnoty wiejskiej. W wyniku licznych zmian i prze-

²⁰ Tamże, s. 554.

²¹ Tamże, s. 15.

²² R. Tokarczyk, *Współczesne doktryny...*, s. 555.

²³ M. Marczevska-Rytko, *Mysł społeczna...*, s. 128.

²⁴ R. Tokarczyk, *Współczesne doktryny...*, s. 556.

kształceń na arenie Europy po II wojnie światowej większość idei populistycznych wyznawanych przez ruchy ludowe została przejęta przez ruchy opozycyjne zwrócone przeciwko systemom państw tzw. realnego socjalizmu. W Rumunii był to Front Ocalenia Narodowego, w Bułgarii Związek Sił Demokratycznych, na Węgrzech Węgierskie Forum Demokratyczne, w Czechosłowacji Forum Obywatelskie, w Niemieckiej Republice Demokratycznej Nowe Forum, a w Polsce „Solidarność”²⁵. O cechach populistycznych tych ruchów decyduje fakt, iż wszystkie one były ponadklasowe i wieloklasowe, a opierając się na strukturach związków zawodowych, miały charakter antypaństwowy i antypartyjny. Często czerpały z wartości chrześcijańskich upatrując sojusznika w Kościele i wreszcie każdemu z tych ruchów przewodził mniej lub bardziej charyzmatyczny przywódca, jednak światowy rozgłos zdobył jedynie przywódca polskiej „Solidarności” Lech Wałęsa²⁶. Późniejsze zmiany ustrojowe w Europie Środkowej nie wyeliminowały populizmu w zabieganiu o poparcie społeczne, a wręcz przeciwnie – wzmocniły jego rolę, umożliwiając politykom artykułowanie własnych poglądów na trybunie sejmowej oraz zdobywanie poparcia społeczeństwa w wyborach.

Z punktu widzenia ideologicznego wyróżnić należy cztery rodzaje populizmu: populizm lewicowy, prawicowy, liberalny i narodowy. Charakter populizmu zależy przede wszystkim od składu klasowego społeczeństwa, od przewagi liczebnej pewnych klas i warstw jego strukturze społecznej. Jeśli hegemonem pozostaje „klasa średnia” – populizm ma charakter konserwatywny czy wręcz reakcyjny. Gdy ruch populistyczny odwołuje się do klas pracujących, stanowiących podstawę społeczeństwa, może mieć charakter lewicowy lub przynajmniej lewicujący. Te cztery typy populizmu na scenie politycznej mogą występować bardzo blisko siebie, czasem się zająbiać, a czasem są zupełnie różne i granica między nimi nie jest zbyt wyraźna.

Populizm lewicowy charakteryzuje się tym, że jego bazę społeczną stanowią warstwy niższe i zbiedniałe warstwy średnie, czyli chłopstwo, klasa robotnicza i drobnomieszczaństwo. Działania populistów o charakterze lewicowym mają wymiar rewindykacyjny (dochodzenie zwrotu utraconej własności) dla klasy robotniczej oraz ochronę własności posiadanej przez drobnomieszczaństwo i chłopów. Hasła głoszone przez lewicowych populistów zwykle dotyczą problemów zwiększenia świadczeń socjalnych, opieki zdrowotnej, a także dążą do wprowadzenia demokracji bezpośredniej²⁷. Wroga publicznego upatrują zwykle w systemie jako całości: politycznym establishmentie, bogatych elitach i czasami w konkurentach obcego pochodzenia.

Populizm zorientowany prawicowo zwrócony jest najbardziej w kierunku robotniczej arystokracji, drobnych przedsiębiorców, kadry administracyjno-gospodarczej, a przede wszystkim beneficjentów systemu, którzy czerpią zyski i osiągają korzyści z tytułu zajmowanych pozycji w obecnej strukturze politycznej. Celem ich jest obrona własnego stanu posiadania i istniejącego systemu umożliwiającego czerpanie korzy-

²⁵ Tamże, s. 557.

²⁶ Tamże.

²⁷ J.R. Tomaszewicz, *Niezwykli ludzie rewolucji. Tezy o populizmie*, www.nlr.friko.pl/konf/2003ref5.htm, 19.12.2004.

ści, natomiast przeciwników upatrują zarówno w elitach, jak i warstwach niższych oraz w przeciwnikach obcego pochodzenia. Populizm liberalny (prorynkowy) rozwija się z kolei, gdy klasy średnie domagają się udziału w polityce, natomiast niższe, słabsze pod względem liczebności oraz stopnia mobilizacji, mają bardzo ograniczony dostęp do instytucji państwowych²⁸. Liberalni populiści to zwykle wykształceni fachowcy i specjaliści, głoszący hasła demokracji liberalnej i gospodarki rynkowej²⁹.

Natomiast populizm o charakterze narodowym pojawia się wówczas, gdy żądania społeczne obejmują nie tylko kwestie polityczne, ale także społeczne i ekonomiczne. Cechą charakterystyczną tego rodzaju ruchu jest masowa mobilizacja oparta na wartościach i symbolach narodowych, czasem odwołująca się do wartości chrześcijańskich.

Z uwagi na zakres tematyczny wyróżnić należy kilka odmian populizmu³⁰, m.in. „populizm małego człowieka” (M. Canovan), który obejmuje poglądy polityczne drobnych właścicieli, popierających własność prywatną, a nieufnych w stosunku do rządu, wielkiego kapitalizmu oraz monopoli. Ruch taki skłania się ku demokracji bezpośredniej lub silnemu przywództwu. Następnie populizm autorytarny, właściwy dla grup posiadających liderów charyzmatycznych, którzy pomijając elity oraz polityczne instytucje zwracają się bezpośrednio do ludu, bazując na jego wartościach i symbolach narodowych i resentymentach. Trzecim typem populizmu jest tzw. populizm rewolucyjny, skupiający się wokół haseł idealizujących lud, uznających jego i jego tradycję za nośniki prawdziwych wartości narodowych. Odrzuca wszelkie instytucje polityczne i głosi ideę przejęcia władzy państwowej przez masy ludowe lub przez charyzmatycznego przywódcę (rosyjscy narodnicy).

Ponadto M. Canovan z uwagi na sposób mobilizacji społeczeństwa przez polityków wskazuje³¹ populistyczną dyktaturę, czyli taki system, w którym istnieje charyzmatyczny lider posiadający władzę i celowo pomija partie polityczne jako pośrednika w relacjach ze społeczeństwem. Natomiast populistyczna demokracja za główny cel stawia sobie realizację „rządów ludu”, przez głoszenie idei demokracji bezpośredniej w postaci referendum czy inicjatyw ludowych, jednak z pominięciem ochrony praw mniejszości. Reakcyjny populizm mobilizuje masy przeciw elitom politycznym i intelektualnym na bazie stereotypów i uprzedzeń, które podnoszone są do rangi jedynie słusznych wartości, niszczonej przez elity. Kolejnym zjawiskiem jest populizm konkretnych polityków, oznaczający styl politycznej mobilizacji społeczeństwa określanego jako „lud”, z pominięciem różnic i podziałów społecznych, czerpiący z idei solidaryzmu społecznego lub narodowego.

W społeczeństwach politycznie nieustabilizowanych, borykających się z poważnymi problemami społecznymi i kryzysami gospodarczymi, tworzą się idealne warunki dla popularności populistycznych ugrupowań. Zgodnie z koncepcją T.S. di

²⁸ M. Marczevska-Rytko, *Populizm...*, s. 25.

²⁹ Tamże, s. 21.

³⁰ J. Dzwończyk, *Populistyczne tendencje...*, s. 11.

³¹ Tamże, s. 12.

Tella, istnieją cztery typy takich ugrupowań³², są to po pierwsze wieloklasowe, integrujące się grupy, spajane przez silnego wodza, który cieszy się poparciem ogólnospołecznym pomimo tego, iż pochodzi ze społecznych wyżyn. Ugrupowanie takie jest silnie zorganizowane i popierane przez związki zawodowe oraz przejawia zdolność do utworzenia silnej partii politycznej. Drugi typ stanowią grupy szukające elektoratu wśród klasy robotniczej i niższych warstw klasy średniej, posiadają silną władzę i głoszą umiarkowane radykalne hasła w obawie przed utratą poparcia warstw średnich. Ugrupowania następnego typu, zwane naserowskimi, mają charakter reformistyczny, a ich przywódcy pochodzący z wyższych warstw społecznych zwrócili się przeciwko własnej klasie. Elementem cementującym jest tu autorytarny przywódca dążący do społeczno-politycznej modernizacji. Ostatni już typ ugrupowań stanowią rewolucyjne grupy, oparte na klasie robotniczej i chłopskiej, których liderzy wywodzący się z klasy średniej zostają przez nią wyobcowani, stanowią grupę rewolucjonistów (np. partia Fidela Castro na Kubie).

Wyzwania współczesnego świata stworzyły podatny grunt dla rozwoju nowych populizmów, zarówno w krajach demokratycznych, jak i w państwach o charakterze autorytarnym. Populizm stał się doskonałym sposobem na (pozorne) radzenie sobie z nowymi tendencjami, które są wynikiem rozwoju technologii, komunikacji, zacieśniania międzynarodowej i międzykulturowej współpracy, czyli z procesami globalizacyjnymi. Ruchy te poprzez swoje zakorzenienie w rodzimej tradycji, przez podkreślaną swojskość są atrakcyjnym sposobem tłumienia niepokojów związanych z tworzeniem się „globalnej wioski”³³. W Europie pojawiły się ponadto inne wyzwania, które stanowią pożywkę dla polityków sięgających po repertuar populistyczny. W państwach postkomunistycznych jest to głównie problem wyłonienia sprawnych i efektywnych rządów. Kryzys klasy politycznej powoduje, że społeczeństwo szuka nowych ofert politycznych. Młode demokracje przeżywają współcześnie kryzys społecznego zaufania, nasilają się procesy alienacji i wycofania. Populistyczna mobilizacja daje osobom, postrzegającym siebie jako jednostki dyskryminowane i porzucone przez rządzących, poczucie wspólnoty. Należy jednak pamiętać o przekonaniu sił populistycznych o swojej nieomylności, o przeświadczeniu, że są wyrazicielem jedynej woli ludu, co doprowadzić może do uznania za zbędne inne ugrupowanie.

Populizm uderza w pluralizm poglądów, przez co może być niebezpieczny dla demokracji. Stanowi niebezpieczeństwo dla politycznie ustabilizowanego systemu, gdy postuluje budowę wszystkiego od nowa w imię partykularnych i wątpliwych racji, niebezpieczny jest także dla systemów w trakcie budowy, wprowadza bowiem zamęt i poprzez swoje praktyki, wynikające z braku szacunku dla porządku instytucjonalnego i konstytucyjnego, hamuje okrzepnięcie systemu demokratycznego³⁴. Choć pojęcie populizmu posiada negatywną konotację i utożsamiane jest ze stosowaniem nieuczciwych metod oraz demagogicznej retoryki, stanowi jednak pewien element

³² M. Marczevska-Rytko, *Populizm...*, s. 24.

³³ K. Wojtas, *Populizm...*

³⁴ Tamże.

wpisujący się w demokratyczną różnorodność, bo takim „populistą” – zwłaszcza w okresie kampanii wyborczej – jest w mniejszym lub większym stopniu i w różny sposób każdy polityk zabiegający o poparcie. Jak pokazuje doświadczenie wielu państw na świecie, często retoryka populistyczna jest jedynym skutecznym narzędziem do osiągnięcia sukcesu wyborczego. Aktorzy sceny politycznej muszą jednak mieć świadomość, że populizm jest skuteczny w okresie kampanii wyborczej, jest ruchem krótkotrwałym, na dłuższą metę nie zdaje bowiem egzaminu³⁵, bo w zderzeniu z rzeczywistością pojawiają się nowe problemy, na które nawet populizm nie znajduje recepty.

Vox populi vox Dei. Theory of political populism

Abstract

In democratic states, where authority is earned from the will of nation, the social and political life of people concentrates around the problem how to win others over to realize one's own intention. Individual actors of the political scene use various catches: they announce demagogic platitude, and “feed” people promises which cannot be kept, and the purpose of this endeavour is to win as many followers as possible. Such behaviors are defined by a name of populism, increasing particularly during electoral campaign.

In the article the author performs a theoretical analysis of a stream called populism, defines it and makes an attempt to indicate its characteristics. Also the evolution stages of populism are detailed and its kinds depending on the world part in which it arose are described. Making an attempt to research populism, one should ascertain that it has been listed permanently in the social and political life of states. It has already become almost a formal procedure, used by political actors to raise their attractiveness in electoral competition.

³⁵ A. Rychard, *Nie wszyscy Polacy dadzą się tak łatwo uwieść Lepperowi*, „Fakt” 19.02.2004.